

УДК 392.51:398.838**КРИТЕРІЇ ПОДІЛУ СТРУКТУРИ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДІВ****кандидат філологічних наук, доцент, Кухаренко О. О.**

Харківська державна академія культури, Україна, м. Харків

На основі запропонованої автором структури поділу традиційного обрядового весільного циклу на етапи, малі цикли окремих обрядів і епізоди відкривається широка перспектива для подальших досліджень. Розглядаються критерії членування циклу й кожного обряду на епізоди: новорівневий або узагальнюючий повтор події, матеріально-духовна метаморфоза персонажів сакральної дії, зміна сакрального хронотопа, принцип постійного оновлення. У зв'язку з указаними критеріями, досліджуються композиції малих циклів і етапів переходу, що дає можливість поділу обрядів на епіцентричні та ексцентричні.

Ключові слова: українське весілля, обрядовий цикл, структурні дослідження, обряди переходу, критерії поділу.

Кухаренко А. А. Критерии деления структуры свадебных обрядов / Харьковская государственная академия культуры, Украина, г. Харьков

На основе предложенной автором структуры разделения традиционного обрядового свадебного цикла на этапы, малые циклы отдельных обрядов и эпизоды открывается широкая перспектива для дальнейших исследований. Рассматриваются критерии членения цикла и каждого обряда на эпизоды: новоуровневый или обобщающий повтор события, материально-духовная метаморфоза персонажей сакрального действия, изменение сакрального хронотопа, принцип постоянного обновления. В связи с указанными критериями, исследуются композиции малых циклов и этапов перехода, что позволяет разделить обряды на эпицентрические и эксцентрические.

Ключевые слова: украинская свадьба, обрядный цикл, структурные исследования, обряды перехода, критерии деления.

Kukhareno O. O. Criteria for division of the wedding rite structure / Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine, c. Kharkiv

Based on the proposed by the author structure of division of a traditional ritual wedding cycle into stages, small cycles of separate rites and episodes, wide prospect for further research is opened. The criteria for division of cycle and each rite into episodes are considered: new-level or generalizing repetition of the event, material and spiritual metamorphosis of characters of sacred action, change of a sacred chronotope, principle of constant renewal. Due to the said criteria, compositions of small cycles and stages of transition are studied that enables to divide the rites into epicentric and eccentric.

Key words: Ukrainian wedding, ceremonial cycle, structural study, rites of transition, criteria of division.

Постановка проблеми. Українське весілля з точки зору структурного методу дослідження має значні перспективи для студіювання як у дедуктивному напрямку, так і в зворотному індуктивному. Для того й іншого існує нагальна необхідність зупинитися на критеріях членування циклу й кожного обряду на епізоди – найменші складові одиниці обрядової дії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стаття є своєрідним продовженням попередньої публікації [3], оскільки демонструє нові можливості для дослідження весільних обрядів за допомогою створеної автором структури обрядового циклу.

Мета дослідження: дослідити критерії поділу структури циклу обрядів традиційного українського весілля на епізоди як складові частини кожного обряду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітня структура обрядового циклу українського весілля складається з певної послідовності епізодів кожного конкретного обряду й є поліелементною або поліепізодною.

Критеріями членування складових частин на менші структурні одиниці – епізоди – слід тлумачити наступні ознаки: 1) новорівневий, узагальнюючий повтор події; 2) матеріально-духовна метаморфоза персонажів сакральної дії; 3) зміна сакрального хронотопа; 4) принцип постійного оновлення. Саме наявність цих рис, або однієї з них означають перехід від одного епізоду до іншого у межах переходу від однієї складової частини до іншої. Розглянемо окремо кожен з указаних ознак.

Уже перші епізоди, що являють собою пролог до сакральної дії, дають нам зразок повторів, якими наповнене все дійство обрядового циклу. Перший і третій епізоди прологу містять основоположні перемовини, котрі ведуть до досягнення згоди й розкручування подальших ритуальних дій. У третьому епізоді отримуємо повтор із дзеркальним відображенням подій першого епізоду, але в іншому часо-просторі. Коли подальші дії, завдяки згоді сторін, стають можливими, вони надають достатньо прикладів повторів: у одному випадку це паралельне віддзеркалення подій у двох помешканнях одночасно, в іншому – зі зміщенням не лише простору, а й часу.

Пролог великого весільного циклу є своєрідною передумовою до основного обрядового дійства. Оскільки відмова дівчини означає відхилення майбутньої дії, пролог може не дістати значення сакрального вводу до дії. Поруч з цим, пролог (хоча є вступом до сакральної дії), в ньому відбувається набирання сакральних обертів, сакральної сили щодо розвитку майбутніх подій; зокрема, в пролозі відбувається стягування потенційних персонажів.

Безумовно, найвищим етапом розвитку дії, а саме кульмінаційним моментом є сакралізований ритуал сватання, під час якого виявлення згоди потенційно роблять можливими подальші ритуальні дії. Йдеться про заручини, котрі часто відбувалися одразу після обряду сватання чи в найближчий час після нього.

Зміна хронотопа є основним показником близьких за змістом обрядових дій: перемовини відбуваються спочатку в помешканні парубка, потім – у

дівки; в обох випадках – це перемовини з батьками. У обряді торочин віддзеркалення набуває ще й іншого значення. Обряд проходить одночасно в різних місцях: наречений запрошує друзів, а в той же час наречена запрошує дружок. Це ознаки симультанної дії. Перші збираються вдома в нареченого, другі – в нареченої. Така ситуація дає можливість висунути припущення, що друзьки й дръжкьки є двійниками нареченого й нареченої. Тобто весільна дія охоплює двійникові втілення чоловічого й жіночого начал.

Віддзеркалення не завжди вимагає часової єдності, тому до даної функції слід віднести епізоди, котрі є відображенням одного з іншим, хоча й належать різним обрядам: на сватання й заручини посланці парубка йдуть до дівки, а на розглядини родичі нареченої відправляються до нареченого; понеділок після весілля гості проводять переважно в чоловіка, а вівторок, який пов'язаний з обрядом Perezvi, – в батьків дружини.

Оскільки парубок кілька разів протягом кількох днів навідує дівку, такий прихід слід розглядати як грань внутрішнього циклу, яка являє собою поліетапну обрядову дію. При цьому прихід парубка є константою, на відміну від мобільних дій, які можливо змінювати та варіювати в часі й просторі. Приміром, заручини можуть відбуватися, як у день сватання, так і наступного дня й через кілька днів; розглядини й торочини взагалі не закріплені за певним днем і єдина до них вимога, щоб обряди відбулися до початку наступних обрядів; бгання короваю може проводитися як у п'ятницю, так і в суботу. Натомість константа є незмінним чинником, як і послідовність подій та обрядів в середині ритуального циклу. Однією з таких констант є прихід головної дійової особи чоловічої статі до помешкання судженої.

Вперше під час виконання обряду парубок приходить до дівки перед заручинами, вдруге – на торочини, втретє – під час обряду дівич-вечора, вчетверте – перед вінчанням і вп'яте – щоб викупити та забрати молоду. Те, що кожен наступний прихід являє собою одну й ту саму дію, але на якісно вищому рівні, доводить факт набуття персонажем нового статусу: вперше він

приходить парубком у якого немає жодного підтвердження прав на дівку, вдруге – він уже наречений, котрий отримав хустку як свідоцтво певних домовленостей, він уже ночував у нареченої, втретє – приходить з друзками, котрі, як уже зазначалося, являють собою двійників нареченого й уособлюють чоловіче начало; а дружка пришиває йому до шапки квітку, що також підтверджує його статус і право. Отже функції від одного приходу до іншого розширюються. Остаточний п'ятий прихід здійснюється вже в статусі молодого, що свідчить про остаточне й повне право на молоду – оскільки всі процедури дотримані, тому залишається лише викупити й забрати її.

Слід відзначити ще одну деталь: протягом проведення обрядового циклу парубок навідує дівку в різних статусах п'ять разів, але ці відвідини є тимчасові, оскільки він завжди повертається додому. Натомість молода приходить до помешкання молодого лише раз, перед обрядом комори, але назавжди. Це та принципова різниця, що розділяє представників антиномій – чоловічого й жіночого начал.

Не можна не звернути увагу на повторюваність переважної більшості епізодів, при цьому кульмінаційні епізоди обрядів завжди залишаються неповторюваними й ексклюзивними. Самі такі епізоди відображають суто ритуальні сакральні дії, до яких слід віднести подію сватання з традиційними задачами і текстами персонажів, оглядини господарства батьків парубка, торочини рушників нареченою з друзками, випікання короваю, пришивання квітки до шапки нареченого, вінчання, викуп і прощання молодої, приїзд її до свого нового помешкання, представлення доказу цнотливості, обряд перейми, презву.

Структура розподіляє дію на кульмінаційні епізоди, що є головними, сакральними й неповторюваними, та допоміжними, які повторюються як всередині кожного обряду, так і в різних обрядах циклу. Слід зазначити, що прологи великого циклу та циклу весільних обрядів не мають кульмінаційних

моментів; їхню основу становлять ті самі повтори, що лежать в основі всіх інших епізодів.

За виключенням кульмінаційних епізодів, усі інші є допоміжними, оскільки являють повтори запросин, приходів і повернень, рад і домовленостей, гостин, гулянь і танців, благословень розпорядників обрядів, обдарувань і пошанувань сакральних предметів – діжі, столу. Щоб переконатися в цьому твердженні, слід згрупувати всі епізоди обрядів за вказаними повторами, що також передбачено в структурі. У результаті такого групування отримуємо 9 різновидів повторів: 1) домовленості; 2) запросини; 3) приходи й повернення; 4) гостини; 5) пошанування сакральних предметів; 6) благословення; 7) гуляння; 8) ночування; 9) обдаровування. При цьому на вказані 9 груп розкладаються всі без виключення епізоди; існують, навіть, такі, що об'єднують в собі два елемента.

Повністю приймаючи тезу Геннепа, що будь-який обряд означав перехід із одного соціального стану до іншого [1, с. 9], доповнимо її тим, що весільний цикл обрядів призначений виконати не один, а принаймні три переходи. Парубок і дівка після сватання та заручин здійснюють перший перехід і стають нареченим і нареченою. Такий соціальний стан і таке найменування використовувалися до самого дня весілля, а саме до обряду вінчання, після чого наречену іменували молодою, а нареченого – молодим. Але й цей статус був тимчасовим, оскільки під час весілля молоде подружжя набувало нового стану – дружини й чоловіка. Цей перехід відбувався десь між розпусканням коси молодої та обрядом комори. Вірогіднішим є перший варіант, хоча можливо припустити, що колись це могли бути елементи одного й того ж обряду. Вказані метаморфози означають, що існують підстави наполягати на потрібній зміні архетипів: парубок – наречений – молодий – чоловік, дівка – наречена – молода – жінка. Це є важливими змінами на шляху досягнення молодими людьми певних соціальних статусів [4, с. 88].

Таким чином, весь весільний цикл розподіляється на чотири етапи в залежності від зміни статусів головних осіб обряду, що являє собою ініціацію персонажів, а також зміну такого важливого елемента як сакральний аперитив або ім'я-функція, коли зі зміною статусу, міняються не лише сакральні імена, а й функції дійових осіб. Слід звернути увагу на оноματοлогічні зміни назв персонажів, що втягуються до обрядової дії. До першого переходу головні персонажі іменуються так, як практично всі їхні ровесники, що входять до складу молодіжної громади, – парубок і дівка. Але після набуття сакральних обертів, під час обряду заручин і першого переходу відбувається зміна імен-функцій – наречений і наречена. Таке найменування означає, що вони вже призначені (наречені) один одному і в найближчому майбутньому мають стати подружжям. Обрядові імена-функції головних осіб під час сакральної весільної дії мають один корінь: наречений – наречена, молодий – молода, на відміну від тих, що використовуються до обряду та після нього: парубок – дівка, чоловік – жінка (дружина). Саме наявністю схожих імен відрізняється обрядова сакральна дія від профанного часу до й після ритуалу [5, с. 225].

Подібні трансформації відбуваються з найменуваннями інших учасників, а саме однолітків, ровесників, які залучаються до обряду й становлять не лише двійників головних персонажів, а й змінюють імена «парубків» і «дівок» на «дружків» і «дружок», які також є однокореневі. І лише під час виходу з сакрально-обрядової дії, під час розгортання післявесільного обрядового циклу, що приходився на понеділок і вівторок, дружки й дріжки знову набувають попередніх статусів парубків і дівчат, а головні дійові особи стають чоловіком і жінкою. В тому й іншому випадках імена персонажів перестають мати спільні риси, натомість вони суттєво

відрізняються. Таким чином, однаковий корінь у найменуваннях представників різних статей є свідченням їхньої приналежності до обрядової дії; перед входженням до неї й після виходу нічого подібного не спостерігається.

Весільний обрядовий цикл, не зважаючи на свою яскраво виражену цілісність, не може використовувати континуальний (безперервний) хронотоп, бо обряди його розподілені в часі від кількох днів до кількох тижнів. Тому ритуальна дія всього циклу базується на дискретному хронотопі, а ще точніше на пунктирності сакрального хронотопа розділеного вторгненнями профанного часу й простору.

Весільна дія починається з перемовин парубка з батьками, котрі відбуваються в їхньому помешканні. Це є початковим, відправним хронотопом, а далі поширюється на помешкання дівки, при цьому не лише розширюється часо-простір, а до дії втягуються все нові й нові персонажі. Розширення сакрального хронотопа здійснюється від епізоду до епізоду, від обряду до обряду. Коли мати з дочкою (родичка або сваха) йдуть від хати парубка до батьків дівки, в схемі обрядової структури це позначено А – В, де А – помешкання парубка, а В – помешкання дівки. Коли переговорникам вдається досягти згоди, відбувається подальше розширення хронотопа одночасно із залученням нових персонажів як з одного, так і з другого боку: хати сватів (свати) – хати сусідів (сусіди), житла дружків (дружки) – житла дружок (дружки), помешкання каравайниць А (каравайниці парубка) – помешкання каравайниць В (каравайниці дівки). Напередодні обряду весілля розширення відбувається за рахунок скликання гостей; у даному випадку розширюється хронотоп, залучаються нові й потенційні персонажі, але всі вони суворо регламентовані: одна група представляє команду нареченого, інша – нареченої; при цьому вони ніяким чином не змішуються до закінчення весілля.

Після того, як дівка дала згоду на шлюб із парубком, помешкання її батьків стало головним місцем подальшої дії – сакральним центром. А оскільки сакральний центр не може залишатися порожнім, там постійно має хтось перебувати, навіть тоді, коли молоді відправляються на вінчання до церкви, в помешканні залишається мати молодої – двійник, який заміщає головну особу обряду.

Хронотоп продовжує розширюватися, нові персонажі й далі втягуються й залучаються до ритуальної дії. Під час торочин долучається практично все село, а в день весілля – й церква. Пунктиром вводяться досить пізні християнські нашарування. Це є процесом сакралізації реального світу під час проведення ритуальних дій: профане перетворюється на сакральне, що являє собою ще одну метаморфозу ритуалу. Коли наречені відвідують церкву, там також діють нові персонажі; під час весільних обрядів до дії включаються й обіграються ворота – сакральна будівля в садибі молодої, й комора в господарстві молодого.

При цьому слід зазначити, що «освоєння» нового місця для простору обряду відбувається поступово та з чітко визначеною послідовністю. Приміром, садибу дівки спочатку відвідують старости; потім парубок, під час заручин, із родиною й одним дружком; далі, на торочини, – з гуртом друзів; а під час весілля – з усім весільним поїздом. Те ж саме можемо спостерігати при залученні до сакральної дії помешкань друзів, дружок, гостей. Спочатку їх відвідує наречений або наречена, а в кінці обрядового циклу всі гості, перевдягнені на традиційних персонажів, ідуть до жител учасників обряду, щоб побешкетувати, завдати певної шкоди, впіймати та забрати з собою курку чи півня. На той час (мається на увазі обряди понеділка й вівторка), що належить післявесільному обрядовому циклу, гості припиняють суворо регламентуватися та представляти одну з двох команд – молодого чи молодої. Після того, як відбувся останній перехід головних дійових осіб у статус чоловіка й жінки, гості стають єдиним цілим і більше не належать

жодній з визначених груп. Завдяки цьому існування антагоністичних груп припиняється й натомість виникає одна загальна команда гостей у ритуалах післявесільного обрядового циклу.

Таким чином, необхідно зазначити, що обряди переходу стосуються не лише головних дійових осіб, а й усіх персонажів, які беруть участь в обрядових діях. Так односельці, втягуючись до дії, перетворюються на сватів і гостей, що належать чітко визначеним групам; представники загальної молодіжної громади з парубків і дівок – на дружків і дружок нареченого (молодого) й нареченої (молодої). Але останній перехід, що відбувається під час обряду розплетення коси, всіх знову повертає до первинних соціальних статусів.

Окрім розгляду останнього критерію, що являє собою принцип постійного оновлення, зупинимося на тісно пов'язаній із ним композиції малих циклів і етапів переходу. Кульмінація або епізод головної сакральної дії може становити собою як епіцентр (принцип золоті середини) певного обряду, так і ексцентр, коли композиційна структура зміщує головний епізод ближче до початку або завершення. Виходячи з цього епіцентричними обрядами слід вважати бгання короваю (6), дівич-вечір (7), вінчання (9), викуп (10), приїзд молодої (12), обряд комори (13), понеділкування (14), обряд перейми (15), перезва (16); а ексцентричними – сватання (2), заручини (3), розглядини (4), торочини (5), розплітання коси (11) [2, с. 23–25]. При цьому слід вказати, що весільний обрядовий цикл (8–13) складається переважно з епіцентричних обрядів; єдиним виключенням є лише прощання молодої, де кульмінаційний епізод із розпусканням коси започатковує весь обряд. Епіцентричним є й післявесільний цикл, де всі три обряди (14–16) мають кульмінацію в центрі сюжету. Ексцентричні обрядові сюжети притаманні лише довесільному циклу (1–7), де з шести сюжетів у чотирьох кульмінаційний епізод зміщений у сватанні й торочинах ближче до завершення, а в заручинах і розглядинах – до початку обряду.

Слід наголосити також на неспівпадінні структури малих циклів з організацією етапів переходу. Тут виникає ситуація, подібна до тієї, що зветься *драматургією вторгнення*, де, як правило, вторгається персонаж; у даному випадку відбувається вторгнення спрямованої на перехід і зміну статусу ситуативної дії в середину обряду й саме кульмінаційну його частину. Таким чином, кожен етап закінчується метаморфозою й містить в собі як вступні епізоди, так і кульмінаційні або завершальні. Структура кожного етапу є зменшеною копією або провісницею великого циклу, а з іншого боку – його складовою структурною одиницею. Саме так і виникає цикл циклів, де повтори співвідносяться з постійним оновленням, яке характеризується введенням до дії нових персонажів, розширенням хронотопа, започаткування нових сюжетних ліній, розгортанням чи згортанням дії.

Висновки. Розглядаючи драматургію етапів переходу, слід зазначити очевидні повтори обрядових дій, що робить їх надзвичайно схожими поміж собою; а разом з цим кожен наступний етап являє собою не лише точну копію попереднього, а ще й зменшене відтворення всього циклу циклів і стадією його формування. У всіх трьох випадках після обряду, в результаті якого відбувається метаморфоза, слідує наступна фаза, а за своєю сутністю – новий обряд, що закріплює цю метаморфозу й перехід до нового соціального статусу.

Література:

1. Геннеп ван А. *Обряды перехода (систематическое изучение обрядов)* / Арнольд ван Геннеп; пер. с фр. – М. : Восточ. лит-ра, 1999. – 175 с.
2. Кухаренко О. О. *Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу* / О. О. Кухаренко // *Актуальні питання культурології: альм. наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ. – Рівне, 2016. – Вип. 16. – С. 22–33.*

3. Кухаренко О. О. Побудова структури української весільної обрядовості / Кухаренко О. О. // *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. – Київ, 2016. – № 7. – С. 5–18.

4. Маєрчик М. С. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / Марія Маєрчик. – Київ: Критика, 2011. – 326 с.

5. Рощенко (Аверьянова) Е. Г. Новая мифология романтизма и музыка (Пробл. энцикл. анализа музыки): Монография / Е. Г. Рощенко (Аверьянова). – Харьков : ХНУРЭ, 2004. – 286 с.

References:

1. Gennep van A. *Obriady perekhoda (sistemnoe izuchenie obriadov)* / Arnold van Gennep; per. s fr. – M.: Vostoch. Lit-ra, 1999. – 175 s.

2. Kukhareno O. O. *Doslidzhennia natsionalnoi obriadovosti za dopomogoiu struktury vesilnogo tsyklu* / O. O. Kukhareno // *Aktualni pytannia kulturologii: alm. nauk. t-va «Afina» kaf. Kulturologii RDGU*. – Rivne, 2016. – Vyp. 16. – S. 22–33.

3. Kukhareno O. O. *Pobudova struktury ukrainskoi vesilnoi obriadovosti* / Kukhareno O. O. // *Paradygma piznannia: gumanitarni pytannia*. – Kyiv, 2016. – № 7. – S. 5–18.

4. Maierchik M. S. *Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyi analiz ukrainskykh obriadiv rodynnogo tsyklu* / Mariia Maierchik. – Kyiv : Krytyka, 2011. – 326 s.

5. Roschenko (Averianova) E. G. *Novaia mifologiia romantizma i muzyka (Probl. entsykl. Analiza muzyki): Monografiia* / E. G. Roschenko (Averianova). – Kharkov: KhNURE, 2004. – 286 s.